

EKONOMSKI ZNAČAJ POTROŠNJE DOMAĆE SOLI ZA PUTEVE U BOSNI I HERCEGOVINI

Prof dr Kadrija Hodžić

Ekonomski fakultet Univerziteta u Tuzli

1. UMJESTO UVODA: POVIJESNE REMINESCENCIJE POTREBA ZA PUTNOM SOLI U BIVŠOJ JUGOSLAVIJI

Nakon Drugog svjetskog rata ležišta tuzlanske soli, naročito 1970-ih i 1980-ih godina, poslužila su kao bazna osnova u Tuzlanskom bazenu razvije skupina tehno-ekonomski povezanih i prostorno koncentriranih djelatnosti tipa industrijskog kompleksa. Industrijski eksploatacija soli strukturirana je za potrebe hemijske, prehrambene i kožarske industrije, te za potrebe saobraćaja (za puteve). Dakle, već u prvim godinama novoformirane FNRJ znatno su porasle potrebe za solju, što je determiniralo proširenje postojećih i izgradnju novih kapaciteta. Za potrebe širenje tržišta soli bivše Jugoslavije prvo se dograđuju kapaciteti varene soli (solane „Kreka“ i Simin Han, 1952.), a potom otvaraju rudnik soli „Tušanj“(1967.) i Fabrika soli Tuzla (1970.).

Moderno doba je u strukturi potrošnje soli unijelo i značajno povećavanje potreba za potrošnjom soli za puteve. Već prva mjerenja u visokorazvijenim zemljama pokazala su ovakvu strukturu potrošnje soli za potrebe:¹

- elektrolize za proizvodnju hlora i elektrolitičke lužine 42-46 %,
- proizvodnje kalcirine sode 14-15 %,
- puteva 8,2 %,
- prehrambene industrije 4,8 %
- domaćinstava 3,3 %,
- ishrane stoke 4,9 %
- ostale potrebe 5,8 %.

Struktura potrošnje soli u bivšoj Jugoslaviji pokazala je da se slijedeće tendencije upotrebe i potrošnje soli u 1970-im i 1980-im godinama, koje pokazuju rast potrebe za soli za puteve, koje su se podmirivale isključivo iz domaćih izvora, tj. sa tuzlanskom solju:²

- najveća potrošnja soli bila je rezervisana za velikohemijsku industriju (u elektrolizama soli i za potrebe kalcirane sode (povećana potrošnja u datom periodu od preko 2 puta),
- potrošnja soli za ljudsku ishranu se nije bitnije mijenjala

¹ Dokumentacija „Soda so“ Hemijskog kombinata Tuzla.

² Prema radovima M. Klapića: Tuzla kao razvojni centar Sjeverostočne Bosne, Ekonmski isntitut Tuzla, 2002, „Mogućnosti razvoja u industrijskih kompleksa u Tuzlanskom bazenu, magistarski rad, Ekonomski fakultet Zasgre, 1982.

- povećavala se potrošnja soli za potrebe puteva (povećana potrošnja sa udjela u potrošnji ukupne soli od 10,5 % u 1976. na 12,6 % u 1985. godini).

Tuzlanski basen je u tom vremenu svojom proizvodnjom soli podmirivao potrebe:

- 68 % jugoslovenskih potreba za ljudsku upotrebu,
- 77 % potreba u hemijskoj industriji
- 87 % potreba soli u kožarskoj industriji,
- 70 % potreba soli za ishranu stoke,
- 55 % potreba soli za puteve, i
- 75 % ukupnih potreba soli u Jugoslaviji.

Cjelokupna sol eksploatisana iz tuzlanskog solnog ležišta plasirala se na tržištu u vidu čvrste soli u slanoj vodi. Čvrsta so (kamena i vakumirana) plasirala se za potrebe:

- Kamena so se, uglavnom, primjenjivala u ishrani stoke i za posipanje puteva,
- Vakumirana so je odlazila za potrebe ljudske ishrane, za stočnu ishranu, za potrebe elektrolize, industrije kože i tekstilne industrije.

Od ukupne produkcije soli, koja je stvarana u Tuzli, više od 3/5 ostajalo je u Bosni i Hercegovini. Ostali dijelovi Jugoslavije kupovali su tuzlansku so, uglavnom, za potrebe ishrane, posipanje puteva, te za potrebe kožarske i tekstilne industrije. Od ukupne produkcije soli tuzlanske soli 62,4 % je ostajalo u bosni i Hercegovini, a preostali plasman bio je usmjeren u Srbiju (20,8 %), Hrvatsku (9,5 %), Sloveniju (4,5 %), Makedoniju (2,4 %) i Crnu Goru (0,4 %).

Po namjeni potrošnja tuzlanske soli u to vrijeme bila je specificirana na slijedeći način:

Tabela 1. Struktura potrošnje tuzlanske soli 1979. godine

Upotreba	tona	% od ukupne količine
So u slanoj vodi kao hemijska sirovina koja se prerađuje u tuzlanskom bazenu	361.746	55,5 %
So za domaćinstva	100.304	15,4 %
So za potrebe prehrambene industrije	76.909	11,7 %
So za potrebe kožarske industrije	33.696	5,1 %
So za puteve	62.283	9,6 %
So za ostale namjene	1.251	0,2 %
UKUPNOS	652.468	100,0 %

Izvor: Dokumentacija Kombinata „Sodaso“ Tuzla

Dakle, predhodni pregled pokazuje da je u strukturi potrošnje tuzlanske soli gotovo 10 % odlazilo za potrebe posipanja puteva, i da su se potrebe soli za puteve podmirivale isključivo iz domaćih izvora. Isto tako, vidljive su tendencije rasta potrebe za soli za puteve (od 1979. Do kraja 1980-ih godina potrošnja soli za puteve porasla je sa 62 hiljade tona na 85 hiljade (15 %).

2. EKONOMSKI EFEKTI POTROŠNJE PUTNE SOLI U ZEMLJI

Pod pretpostavkom da postojeća granulacija tuzlanske soli bitno ne determinira njenu upotrebu za potrebe posipanja puteva, ili se može tehnološki prilagoditi datim standardima, te da drugih desetak obilježja ove soli može zadovoljiti upotrebni profil putne soli, ekonomski značaj potrošnje domaće putne soli u Bosni i Hercegovini možemo sagledati kroz direktne i indirektne efekte.

2.1. Direktni efekti

Direktni efekti apstiniranja od potrošnje tuzlanske putne soli unutar Bosne i Hercegovine produkuju slijedeće materijalne gubitke:

- a) Gubitke prihoda „Solane“ i drugih javnih i privatnih kompanija
- b) Umanjivanje poreskih prihoda
- c) Umanjivanje zaposlenosti

a) Gubici prihoda „Solane“ i drugih domaćih javnih i privatnih kompanija

Za razliku od predratnog perioda, u kome je tuzlanska so u potpunosti podmirivala potrebe soli za putebe (u produkciji od cca 85.000 tona), Bosna i Hercegovina trenutno uvozi cca 30.000 tona putne soli, od čega 20.000 tona Federacija BiH, a 10.000 tona RS. U slučaju Federacije BiH radi se o 10.000 tona za koje se raspisuje tender na federalnom nivou (putevi magistralnog i regionalnog značaja) i nekih 10.000 tona koliko troše komunalne kompanije po općinama.

Samo po jednom godišnjem tenderu koji raspisuje Federacija BiH za pomenutih 10.000 tona, a na kojem redovno prolaze inostrani ponuđači putne soli, domaće kompanije su uskraćene za ostvarenje slijedećih prihoda:

Prihodi „Solane“ (10 % ukupne proizvodnje) sa doprinosima	
na plaće	220.000 KM
za paru (Elektroprivreda)	350.000 KM
za struju (Elektroprivreda)	110.000 KM
za struju (Elektroprivreda)	250.000 KM
sode (Soda)	50.000 KM
paleta (1 KM po toni)	10.000 KM
UKUPNO	990. 000 KM

Jednostavna računica pokazuje da ako se uzmu u obzir svih 30.000 tona uvozne putne soli da su domaći ekonomski subjekti uskraćeni za blizu 3.000.000 KM prihoda koji bi se ostvario na godišnjoj razini pod pretpostavkom da zemlje troši domaću, tuzlansku putnu so.

b) Umanjivanje poreskih prihoda

Neostvareni prihodi u gore prikazanom nivou reflektiraju i na neostvareni poreske prihode, po osnovu PDV od 17 %, u iznosu cca 250-300.000 KM.

c) Umanjivanje zaposlenosti

Uskraćivanjem domaćim kompanijama da ostvare i prihodno realiziraju produkciju soli za puteve unutar zemlje umanjuje 50-80 radnih mjesta.

2.2. Indirektni efekti

Indirektni efekte apstinencije od potrošnje tuzlanske soli odražavaju se na pozicije platnog bilansa Bosne i Hercegovine, odnosno doprinosenje proširenju deficita platnog bilansa. Najvažniji dio platnog bilansa za većinu zemalja a posebno za slabije razvijene zemlje je trgovinski bilans, koji je u Bosni i Hercegovini konstantno u deficitu. Deficitarnom stanju trgovinskog bilansa pridonosi i uvoz putne soli, što u krajnjoj posljedici ima novčane odlive iz zemlje, umanjene konkurenentskih pozicija domaćih kompanija i povećavanje nezaposlenosti.

Osnovni razlog velikog i kontinuiranog deficita vanjske trgovine robama jeste nedovoljna konkurentnost privrede BiH i prerani ulazak u međunarodne ekonomske integracije (CEFTA, Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju). BiH ostvaruje deficit vanjske trgovine robama, kako ukupno, tako i pojedinačno s svim važnijim vanjskotrgovinskim partnerima. Usto, Zakon o vanjskotrgovinskoj politici u potpunosti liberalizira trgovinsku politiku Bosne i Hercegovine, a Bosna i Hercegovina slijedi i principe nediskriminacije WTO-a. prema jednoj ocjeni Svjetske banke, Bosna i Hercegovina je najotvorenije tržište u regionu³

Sve to ukazuje na očigledan apsurd naspram nastojanja BiH za što bržim ulaskom u šire ekonomske integracije (CEFTA, EU) s zemljama koje su na znatno većoj konkurencijskoj razini. Važno je napomenuti postojanje značajnog udjela tekućih transfera u pokrivanju deficita vanjskotrgovinskog bilansa, što je također odlika nedovoljno razvijenih zemalja.

³ K. Hodžić, *Zakašljenost reforme i izazovi liberalizacije bosanskohercegovačke poljoprivrede*, „Tranzicija“, Ekonomski institut Tuzla, naučno društvo agrarnih ekonomista Balkana, Beograd, 2007, broj 19-20.

Taj udio tekućih transfera je bio posebno značajan neposredno nakon rata (donacije, pomoć međunarodnih institucija), koji je praktično omogućavao preživljavanje BiH ekonomije.⁴

Uravnoteženje temeljnog bilansa zaduženjem u inostranstvu predstavlja samo kratkoročnu ravnotežu, jer inostrano zaduživanje ima svoje opravdane granice. (vanjski dug Bosne i Hercegovine iznosi 16-17 % GDP-a). Dugoročnom neravnotežom temeljne bilance plaćanja i dostizanjem veće razine inozemne zaduženosti, morati će doći do sniženja deviznih rezervi, što su i potvrdile 2008. i 2009. godina.

Dugotrajnijom neravnotežom temeljne bilance, niti zaduženje u inostranstvu zemstvu, a niti smanjenje međunarodnih monetarnih rezervi neće biti efikasni u finansiranju neravnoteže. Takva neravnoteža bilansa plaćanja bi tada predstavljala tzv. fundamentalnu neravnotežu, koja se može prevladati jedino devalvacijom ili uvođenjem devizne kontrole. Takav razvoj događaja za Bosnu i Hercegovinu bi bio izuzetno nepovoljan. Naime, uz vrlo visoku otvorenost gospodarstva i nedostatak tzv. novčane iluzije, promjena tečaja nacionalne valute (devalvacija) je vrlo rizičan potez makroekonomske politike.

To bi praktično značilo ugrožavanje jedinog i najvažnijeg elementa makroekonomske stabilnosti u privredi Bosne i Hercegovine (stabilnosti tečaja nacionalne valute). Poseban problem bilansa plaćanja Bosne i Hercegovine može biti i to što je najveća suficitarna stavka u strukturi bilance plaćanja - tekući transferi (doznake radnika na privremenom radu u inozemstvu svojim obiteljima, državna pomoć i pomoć raznih međunarodnih institucija), što također ne može dugoročno biti efikasan način pokrića deficita vanjske trgovine robom.

Uvozna ovisnost je tradicionalno najveća kod prehrambenih dobara i to je najveća pojedinačna deficitarna stavka. Ovdje je evidentan apsurd glede zaštite domaćih proizvođača putem efektivne carinske zaštite, gdje bi se domaćom proizvodnjom mogao u znatnoj mjeri supstituirati uvoz hrane i pića, jer za to postoje relativno veliki neuposleni domaći potencijali. Isti zaključak se može dati i za sektor hemijskih proizvoda gdje je pokrivenost uvoza izvozom (18,2%) daleko ispod potencijalnih mogućnosti.

Po svim važnijim mjerama ekonomske neravnoteže bilance plaćanja (trgovački bilans, bilans vanjske trgovine, tekući bilans i temeljni bilans), Bosna i Hercegovina ima deficit. Taj deficit bilance plaćanja je strukturni, a ne tekući problem. To pokazuju sve njegove karakteristike (uzroci, posljedice i duljina trajanja). Dominantan udio u generiranju deficita bilansa plaćanja Bosne i Hercegovine jeste trgovina robom i to je izravna posljedica velikih razlika u konkurentnosti Bosne i Hercegovine s njenim vanjskotrgovinskim partnerima. Bosna i Hercegovina mora dugoročno pronaći način za smanjenje deficita vanjske trgovine. U tom smislu, može se predložiti nekoliko mogućih pravaca za smanjenje neravnoteže bilance plaćanja.

U ekonomskim prilikama u Bosni i Hercegovini jedan od načina za prevladavanje deficita tekuće bilance plaćanja jesu i strukturalne reforme kojima bi se stvorio jednostavniji ambijent za

⁴ Preostali tretman platnog bilansa dat prema Ž. Marić, *Analiza bilance plaćanja BiH – stanje i trendovi*, "Tranzicija", Tuzla-Zagreb-Beograd-Bukurešt, 2010, broj 25-25.

ulazak izravnih stranih ulaganja u realni sektor ekonomije. Time bi se mogla ostvariti dinamička ravnoteža bilance plaćanja (ravnoteža temeljne bilance) koja bi dugoročno vodila dostizanju i statičke ravnoteže bilance plaćanja (ravnoteže bilance vanjske trgovine). Ako se u dužem roku ne postigne ekonomska ravnoteža bilance plaćanja, neminovno će doći do smanjivanja deviznih rezervi i novčane mase. To bi imalo vrlo negativne efekte (rast kamatnih stopa, smanjenje investicija, pritisak na devaluaciju, ...). Očekivanje devaluacije bi također imalo negativne posljedice (destabilizirajuće devizne špekulacije, bijeg kapitala, ...), a i sama devaluacija kratkoročno ima negativne efekte (efekti promjene relativnih cijena djeluju odmah što zbog ranije sklopljenih vanjskotrgovinskih ugovora povećava deficit; devaluacija u uvozno visoko ovisnoj zemlji kao što je Bosna i Hercegovina može izazvati inflaciju, destimulira se štednja što je osnova za investicije, povećava se realna vrijednost inozemnog duga itd). Sve ovo ukazuje da Bosna i Hercegovina mora dugoročno postići ekonomsku ravnotežu i izbjeći provođenje devaluacije.

Nekontrolirani uvoz, poput onog koji se odnosi na putnu so, samo po sebi, doprinosi ovim deficitima, pridružujući se faktorima umanjenja konkurentnosti domaćih kompanija i povećavanja nezaposlenosti u zemlji.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U ovom radu smo nastojali ukazati s jedne strane, na praksu predratne Bosne i Hercegovina koja je domaćim izvorima pokrivala sve potrebe za soli za puteve, i još izvozila u druge republike, te na izdašnju produkciju soli za puteve u 1980-ih godinama (85.000 tona).

Pod pretpostavkom da postojeća granulacija tuzlanske soli bitno ne determinira njenu upotrebu za potrebe posipanja puteva, ili se može tehnološki prilagoditi datim standardima, te da drugih desetak obilježja ove soli može zadovoljiti upotrebni profil putne soli, ekonomski značaj potrošnje domaće putne soli u Bosni i Hercegovini možemo sagledati kroz direktne i indirektne efekte.

Direktni efekti apstiniranja od potrošnje tuzlanske putne soli unutar Bosne i Hercegovine produkuju slijedeće materijalne gubitke:

- d) Gubitak prihoda „Solane“ i drugih javnih i privatnih kompanija u visini od cca 3.000.000 KM
- e) Umanjivanje poreskih prihoda po sonovu PDV za nekih 250-300.000 KM
- f) Umanjivanje zaposlenosti za nekih 50-80 radnih mjesta.

Indirektni efekti apstinencije od potrošnje tuzlanske soli odražavaju se na pozicije platnog bilansa Bosne i Hercegovine, odnosno doprinosenje proširenju deficita platnog bilansa. Najvažniji dio platnog bilansa za većinu zemalja a posebno za slabije razvijene zemlje je trgovinski bilans, koji je u Bosni i Hercegovini konstantno u deficitu.

Deficitarnom stanju trgovinskog bilansa pridonosi i uvoz putne soli, što u krajnjoj posljedici ima novčane odlive iz zemlje, umanjene konkurenentskih pozicija domaćih kompanija i povećavanje nezaposlenosti.

Literatura

1. Babić, A., Babić, M., *Međunarodna ekonomija*, 7. izdanje, Sigma savjetovanja d.o.o., Zagreb, 2008.
2. Dokumentacija Kombinata „Sodaso“ Tuzla
3. Hodžić, Kadrija (2007), *Zakašljenost reforme i izazovi liberalizacije bosanskohercegovačke poljoprivrede*, „Tranzicija“, Ekonomski institut Tuzla, naučno društvo agrarnih ekonomista Balkana, Beograd, broj 19-20.
4. Klapić, Muharem (2002), *Tuzla kao razvojni centar Sjeveroistočne Bosne*, Ekonomski institut Tuzla, 2002,
5. Klapić, Muharem (1982), *Mogućnosti razvoja u industrijskih kompleksa u Tuzlanskom bazenu*, magistarski rad, Ekonomski fakultet Zagreb.
6. Krugman, P. R., Obstfeld, M., *Međunarodna ekonomija: teorija i ekonomska politika*, 7. izdanje, Mate d.o.o., Zagreb, 2009.
7. Marić, Ž (2010), *Analiza balance plaćanja BiH – stanje i trendovi*, „Tranzicija“, Tuzla-Zagreb-Beograd-Bukurešt, vol. 12, broj 25-25.
8. <http://www.cbbh.ba/>